

سنجش پایداری اجتماعی - فرهنگی توسعه گردشگری روستایی در استان آذربایجان شرقی

فاطمه کاظمیه^{۱*}، اسما عیدی^۲

تاریخ پذیرش مقاله: ۱۴۰۱/۰۴/۲۹

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۱/۰۴/۲۰

DOI: 10.30495/JISDS.2022.68449.11761

چکیده

توسعه گردشگری در یک منطقه بدون اثرات جانبی نیست. گردشگران در طول اقامت خود در یک ناحیه، با افراد و نهادهای حاضر در آن روابط اجتماعی برقرار می‌کنند که جنس آن با نوع و شیوه ارتباط جمعیت بومی با یکدیگر بسیار متفاوت است. این کنش و واکنش میان جمعیت میزبان و گردشگران، منشا پدیدار شدن اثرات گوناگون اجتماعی- فرهنگی است که بسته به نوع ارتباط و تعامل می‌تواند موجب بروز اثرات مثبت و منفی شود. هدف از این پژوهش سنجش پایداری اجتماعی- فرهنگی توسعه گردشگری در روستاهای هدف استان آذربایجان شرقی بود تا بتوان با برنامه‌ریزی و مدیریت صحیح پیامدهای منفی اجتماعی فرهنگی گردشگری را تعدیل یا حذف و پیامدهای مثبت را تقویت کرد و در نهایت به توسعه پایدار که نقطه‌ی ایده‌ال صنعت گردشگری است دست یافت. روش تحقیق در مطالعه‌ی حاضر از نظر هدف، کاربردی، از نظر شیوه‌ی اجرا، پیمایشی و از نظر زمانی مقطعی می‌باشد. جامعه آماری پژوهش سرپرستان خانوارها در چهار روستای هدف گردشگری در استان آذربایجان شرقی بود (N=۸۱۹) که با استفاده از جدول کرجسی- مورگان حجم نمونه‌ی آماری ۲۶۵ نفر محاسبه گردید. تجزیه و تحلیل داده‌ها با استفاده از روش‌های آماری و ابزارهای سنجش پایداری در محیط نرم افزارهای Spss و Excel انجام شد. یافته‌های تحقیق نشان داد که ابعاد اجتماعی فرهنگی گردشگری در منطقه مورد مطالعه با میانگین ۰/۵۶۳ از سطح پایداری متوسط برخوردار است. همچنین اولویت‌بندی روستاهای مورد مطالعه به لحاظ سطح پایداری اجتماعی فرهنگی نیز نشان داد که روستای اشتبین با امتیاز ۰/۶۲۴ بیشترین رتبه و روستای توتخانه با امتیاز ۰/۴۹۳ کمترین رتبه را به خود اختصاص دادند. باتوجه به اهمیت ابعاد اجتماعی فرهنگی در مدیریت و توسعه گردشگری پایدار، تعیین ظرفیت برد اجتماعی و کنترل آمار گردشگران، افزایش مهارت و دانش حفاظت از الگوها و ارزش‌های فرهنگی اجتماعات محلی با برگزاری دوره‌ها و کارگاه‌های آموزشی در مقاصد گردشگری، واگذاری اداره امور فعالیت‌های بخش گردشگری به ساکنان محلی روستاها توصیه می‌گردد.

واژگان کلیدی: استان آذربایجان شرقی، پایداری اجتماعی- فرهنگی، روستاهای هدف گردشگری، شاخص‌های پایداری

^۱ استادیار گروه ترویج و توسعه روستایی، دانشکده کشاورزی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران (نویسنده مسئول).

(Email: kazemiyeh@tabrizu.ac.ir)

^۲ دانشجوی دکتری توسعه کشاورزی، گروه ترویج و توسعه روستایی، دانشکده کشاورزی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران.

(Email: a.eidi2155@gmail.com)

مقدمه

امروزه گردشگری یکی از امید بخش‌ترین فعالیت‌هایی است که از آن به عنوان گذرگاه توسعه یاد می‌کنند. توسعه صنعت گردشگری در هر منطقه‌ای، نقش شمشیر دو لبه را ایفا می‌کند؛ به گونه‌ای که می‌تواند هم به رشد شاخص‌های توسعه منجر شود و هم در عین حال، اثرات منفی و دشواری را برای جامعه میزبان به همراه داشته باشد (کاظمیه، ۱۳۹۶: ۲). از این رو، اگر برنامه‌ریزی صحیحی در این زمینه انجام نشود، در این صورت نه به عنوان فعالیتی پر سود و منفعت بلکه به عنوان فعالیتی زیان‌آور و نامطلوب مطرح خواهد شد. در این راستا، برای رفع یا تعدیل اثرات مخرب گردشگری، کشورها و سازمان‌ها تلاش کردند تا اهداف و مقاصد توسعه پایدار را در گردشگری پیاده کنند که در نهایت موجب شکل‌گیری پارادایم گردشگری پایدار شد. در این پارادایم تلاش شده تا اصول اساسی توسعه پایدار بیشتر مد نظر قرار گیرد تا خود گردشگری و اجزاء و عناصر آن، چرا که در پارادایم توسعه پایدار گردشگری، گردشگری به مثابه یک چرخه برای توسعه پایدار تلقی می‌گردد و اصول اساسی توسعه پایدار همانند کاهش فقر، عدالت و توزیع درآمد، برابری میان نسلی و بین نسلی، تنوع زیستی و ... مطمع نظر می‌باشد (مه‌دوی، ۱۳۹۰: ۷).

گردشگری روستایی یکی از شاخه‌های گردشگری پایدار است که به عنوان یک راهبرد موثر در جهت تقویت زندگی روستایی، ارتقای کیفیت زندگی، افزایش توان مالی ساکنان روستاها و بهبود اوضاع اقتصادی آنان، حفظ محیط و فرهنگ روستایی موثر در نظر گرفته شده و سیاست‌ها و برنامه‌های مختلفی (طرح جامع توسعه گردشگری کشور، تعیین مناطق ویژه‌ی گردشگری) نیز در این راستا اتخاذ گردیده است. یکی از اقدامات مهم در این زمینه تشکیل کمیته راهبردی گردشگری روستایی و عشایری در سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری بود. این کمیته بر آن شد تا با توجه به وجود قابلیت‌های فراوان گردشگری در روستاهای مختلف کشور به رفاه اجتماعی و توسعه فعالیت‌های اقتصادی و خدماتی در مناطق مختلف بپردازد و روستاهایی که توانمندی و قابلیت جذب گردشگری بیشتری داشتند، به عنوان روستاهای هدف گردشگری انتخاب شوند. بررسی و شناخت جاذبه‌ها و ارائه خدمات در هر برنامه‌ریزی و طرح گردشگری، از مطالعات پایه و اساسی است که سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری با انتخاب روستاهای هدف گردشگری گامی مهم در این مسیر برداشت (رحیمی و رنجبردستانی، ۱۳۹۱: ۱۳۲). روستای هدف گردشگری به محدوده‌ای جغرافیایی گفته می‌شود که در آن مجموعه‌ای از جاذبه‌های تاریخی، طبیعی و فرهنگی وجود دارد که انگیزه‌ای برای سفر و اقامت گردشگران خواهند بود. تعیین این گروه از روستاها از رویکردهای اصلی دولت برای رفع محرومیت و ایجاد محرک‌های توسعه در مسیر تحقق اهداف تعیین شده در سند چشم‌انداز بیست ساله کشور، بهره‌گیری از توان‌های مناطق محروم به ویژه روستاها، و مقوله‌ی گردشگری است (اکبریان رونیزی، ۱۳۹۴: ۱۶۸).

سالانه حجم بسیار بالایی از گردشگران از مناطق مختلف و با فرهنگ‌های بسیار گوناگون از روستاهای هدف گردشگری بازدید بعمل می‌آورند و در تعامل نزدیک با مردم محلی قرار می‌گیرند. این حجم از گردشگران علاوه بر تاثیرات مثبت یا منفی که در ابعاد محیطی و اقتصادی برای این روستاها دارند، به لحاظ اجتماعی- فرهنگی نیز باعث بروز تاثیرات و تغییرات قابل توجه و متعددی می‌شوند. اهمیت عمده اثرات اجتماعی- فرهنگی نسبت به دو تاثیر عمده دیگر گردشگری (اقتصادی و زیست‌محیطی) به گستردگی ابعاد این تاثیر باز می‌گردد؛ زیرا در بسیاری از موارد این قابلیت را دارد که حتی جنبه‌ای فرامرزی پیدا کند و بر وجهه یک مقصد، تاثیرات نامطلوبی بگذارد؛ تاثیراتی که تصحیح آن در ذهن گردشگران و مشتریان بالقوه، نیازمند صرف زمان و هزینه گزافی خواهد بود.

در اکثر جوامع در حال توسعه من جمله ایران، بیشتر ذینفعان کلیدی گردشگری به ویژه دولت‌ها، به عنوان پایه‌گذار سیاست‌های توسعه گردشگری، بر جنبه‌ی اقتصادی گردشگری تمرکز دارند و در برنامه‌ریزی مقاصد، بیشتر به دنبال افزایش تعداد گردشگران ورودی بدون توجه به سایر ملاحظات به خصوص ملاحظات اجتماعی- فرهنگی هستند. لذا از تاثیرات مثبت و منفی گردشگری بر اجتماع و فرهنگ جامعه میزبان غافل می‌مانند و در فرایند توسعه گردشگری براساس چرخه حیات مقصد چالش‌های متفاوتی در

مرحله اقتصادی و بلوغ مقصد بروز می‌کند و رابطه جامعه میزبان با مهمان از مهمان‌نوازی به خصومت گرایش پیدا کرده و باعث انحطاط و رکود مقصد می‌شود (وزین و شیخی، ۱۳۹۹: ۲۲).

اثرات اجتماعی و فرهنگی گردشگری، شیوه‌هایی هستند که در آن گردشگری تغییراتی را در نظام‌های ارزشی، رفتار افراد، روابط خانوادها، سبک زندگی جمعی، مراسم و آداب و رسوم سنتی، کارکردهای نهادها و سازمان‌های اجتماعی ایجاد می‌کند (کاظمی‌پور و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۵۴). گردشگری با احیاء و بازسازی آداب و سنن، هنرهای قومی (موسیقی، رقص، نمایش)، سبک زندگی، فعالیت‌های اقتصادی بومی و سبک‌های معماری در حال فراموشی، باعث احیا و تقویت میراث فرهنگی و هنری جوامع محلی می‌شود (سحابی و مرادی، ۱۳۹۰: ۶). در واقع گردشگری با معرفی و شناساندن فرهنگ جامعه مقصد، هم باعث افزایش آگاهی مردم نسبت به آداب و سنن بومی و هم باعث احیاء هنر و صنایع بومی جامعه مقصد می‌شود. همچنین گردشگری فرصتی برای آمیختگی مرزهای قومی در مناطق همجوار فراهم می‌آورد و با گرامیداشت اقوام مختلف، باعث تقویت درک بین فرهنگی و اتحاد اجتماعی می‌شود. به بیان دیگر، گردشگری با فراهم‌آوری فرصت‌هایی مناسب جهت نمایش فرهنگ‌ها، زبان‌ها، احیای سنت‌ها و افزایش غرور فرهنگی، نیرویی قوی در جهت تقویت هویت گروه‌های قومی است و با منفی که از راه گردشگری نصیب اقوام می‌شود، به آنها اعتماد به نفس و تعهد مورد نیاز برای حفاظت از سنت‌ها و پایدار نگهداشتن هویت و تمایزهایشان را خواهد داد (صالحی‌پور، ۱۳۹۴: ۲۲۴).

از طرفی فرآیند گردشگری، با همه تاثیرات مفید خود در حیطه‌ی اجتماعی- فرهنگی، اثرات مخربی نیز برای جامعه میزبان به دنبال دارد. مقصود از اثرات منفی اجتماعی- فرهنگی گردشگری، اثرات افراطی و خارج از اعتدالی است که گردشگری بر فرد، خانواده و جامعه میزبان از خود به‌جا می‌گذارد. مطالعات نشان می‌دهد برخی از مقاصد گردشگری با توسعه فعالیت‌های گردشگری، اصالت فرهنگی‌شان به دلیل افزایش تعداد گردشگران ورودی از فرهنگ‌های مختلف دچار تغییر شده است. بسیاری از ساکنان مناطق گردشگری بر این باور هستند که بین گردشگری و وقوع جرائم رابطه وجود دارد و با توسعه گردشگری، جرم و جنایت نیز در مقاصد گردشگری افزایش می‌یابد (شیخی^۱، ۲۰۱۴: ۵). اثر نمایشی از دیگر اثرات منفی گردشگری در بعد اجتماعی- فرهنگی است که به تفاوت‌های مشهود بین گردشگر و جامعه میزبان اشاره دارد. بدین صورت که تنها مشاهده گردشگران باعث ایجاد تغییرات رفتاری در جامعه محلی به خصوص در افراد جوان خواهد شد. تحت این شرایط ساکنین محلی توانمندی مالی گردشگران را دیده و به دلیل عدم توانایی در دستیابی به شیوه زندگی که به وسیله بازدیدکنندگان به معرض نمایش گذاشته می‌شود، سرخورده می‌شوند (میسون^۲، ۱۳۹۰: ۸۱). اثرات گردشگری بر فرهنگ و اجتماع غیرملموس و در روندی طولانی و به آرامی و به صورت ناخواسته و ناخودآگاه صورت می‌گیرد که بی‌توجهی به آن در زمان حال می‌تواند پیامدهای نامطلوبی در آینده دنبال داشته باشد (نیک‌بین و کرمی، ۱۳۹۱: ۱۴۲). از این رو لازم است در تمام سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌های توسعه گردشگری، همواره بعد اجتماعی- فرهنگی را مورد توجه قرار داد. زیرا هرگونه برنامه‌ریزی و مدیریت گردشگری بدون در نظر گرفتن وجوه اجتماعی- فرهنگی نه می‌تواند اثربخش باشد و نه پایدار و مداوم. با توجه به اهمیت موضوع، پژوهش حاضر به سنجش پایداری اجتماعی- فرهنگی توسعه گردشگری در روستاهای هدف استان آذربایجان شرقی پرداخته است.

مبانی نظری تحقیق

گردشگری

سازمان جهانی جهانگردی، گردشگری را چنین تعریف می‌کند: گردشگری عبارت است از مجموعه کارهایی که یک فرد در

¹ Sheikhi

² Mason

سفر و در مکانی غیر از محیط عادی خود انجام می‌دهد. این سفر بیش از یک سال طول نمی‌کشد و هدف آن سرگرمی، تفریح، استراحت، ورزش و فعالیت‌هایی از این قبیل است. به عقیده هونزیکر - کراپف^۱ گردشگری عبارت از ظهور مجموعه روابطی است که از مسافرت و اقامت یک فرد غیربومی بدون اقامت و اشتغال دائم در یک محل به وجود می‌آید. این تعریف مدت‌ها مورد قبول انجمن بین‌المللی متخصصین علم جهانگردی بود. از نظر مورگن روت^۲ گردشگری به مفهوم دقیق کلمه عبارت است از مسافرت اشخاص که به‌طور موقت از محل مسکونی خود دور می‌شوند تا نیازهای حیاتی و فرهنگی و شخصی خود را به شکل مصرف‌کننده کالاهای اقتصادی و فرهنگی برآورده کنند. با توجه به اینکه گردشگری صرفاً پدیده‌ای تک بعدی نبوده و در برگیرنده ابعاد بسیاری در زمینه‌های مختلفی همچون ابعاد اقتصادی، اجتماعی - فرهنگی و محیطی است از این رو نمی‌تواند دارای یک تعریف ثابت و یکسانی باشد. اما بطور کلی می‌توان گردشگری را شامل همه فعالیت‌ها و اقداماتی دانست که در ارتباط با فرد گردشگر صورت می‌گیرد و نیز کلیه فعالیت‌هایی که یک گردشگر در هنگام مسافرت به مکانی خارج از محل سکونتش انجام می‌دهد.

گردشگران هر کدام با هدف خاصی به سیر و سفر می‌پردازند لذا گردشگری انواع مختلفی دارد و شناخت انواع گردشگری برای برنامه‌ریزی در این عرصه اهمیت به‌سزایی دارد. گردشگری براساس منابع و جاذبه‌های اصلی به پنج دسته طبقه‌بندی می‌شود: طبیعی، تاریخی - فرهنگی، تفریحی - ورزشی، اجتماعی و درمانی - بهداشتی. هر یک از این‌ها منابع و امکانات خاصی را در برنامه خود دارند که در جدول (۱) به تفکیک هر کدام آمده است (قاسمی، ۱۳۸۸: ۳۸).

جدول ۱- انواع گردشگری و منابع و جاذبه‌ها به تفکیک هر کدام

ردیف	نوع گردشگری	نوع جاذبه	منابع و امکانات
۱	طبیعت گردی	طبیعی	جنگل، کوهستان، دریا، رودخانه و ...
۲	گردشگری تاریخی- فرهنگی	تاریخی- فرهنگی	آثار باستانی، یادمان‌ها، گورها، سنگ‌نشته‌ها، آداب و رسوم و ...
۳	گردشگری ورزشی	ورزشی- تفریحی	منابع آبی، دریایی، برف و یخ و خشکی و ...
۴	گردشگری اجتماعی	اجتماعی	فضاهای اجتماعی، سکونتگاه‌های انسانی و ...
۵	گردشگری سلامت	درمانی- بهداشتی	آب‌های معدنی، نور آفتاب، هوای پاکیزه و ...

منبع: قاسمی ۱۳۸۸.

گردشگری روستایی

کمیسیون جامعه اروپا در سال ۱۹۸۶ گردشگری روستایی را این‌گونه تعریف می‌کند: توریسم روستایی تنها شامل گردشگری کشاورزی نیست، بلکه همه فعالیت‌های گردشگری در مناطق روستایی را شامل می‌شود. توریسم روستایی یک اصطلاح جامعی است که دربردارنده مفاهیم گوناگونی مانند گردشگری در طبیعت، گردشگری کشاورزی، گردشگری تاریخی، فرهنگی، هنری و ... می‌باشد. کنفرانس جهانی گردشگری روستایی، گردشگری روستایی را شامل انواع گردشگری با برخورداری از تسهیلات و خدمات رفاهی در نواحی روستایی می‌داند که امکان بهره‌مندی از منابع طبیعی و جاذبه‌های طبیعت را همراه با شرکت در زندگی روستایی (کار در مزرعه و کشاورزی) فراهم می‌آورد. از این رو گردشگری روستایی را رویکردی در جذب و نگهداشت گردشگران، برای آشنایی با زندگی روستایی می‌داند که علاوه بر رونق و توسعه روستایی، امکان بهره‌مندی از مواهب طبیعی و جاذبه‌های محیطی روستا را برای ساکنان شهری فراهم می‌کند. در یک جمع‌بندی می‌توان گردشگری روستایی را بدین صورت تعریف نمود: "گردشگری روستایی عبارت است از کلیه فعالیت‌ها و گونه‌های مختلف گردشگری در محیط‌های مختلف روستایی

¹ Hunziker krapf

² Morgan Roth

و پیرامون آنها که دربردارنده ارزش‌ها و آثار متفاوتی برای محیط‌زیست روستا (طبیعی/ انسانی) می‌باشد که تمامی اقدامات و خدمات و منابعی که توسط کشاورزان، مردم و دولت‌ها برای تفریح و استراحت گردشگران در نواحی روستایی صورت می‌گیرد را شامل می‌شود.

گردشگری پایدار و توسعه پایدار گردشگری

ناکارآمدی و ناپایداری راهبردهای کلاسیک گذشته در زمینه توسعه روستایی، برنامه‌ریزان و دست‌اندرکاران را بر آن داشت تا راهبردهای نوینی را جایگزین راهبردهای پیشین کنند، از این رو با مطرح شدن نظریه توسعه پایدار از دهه ۱۹۷۰، توسعه گردشگری به عنوان یکی از راهبردهای ممکن و قابل دوام برای توسعه مناطق دور و روستایی و شاید به عنوان یکی از جایگزین‌های مناسب برای پیاده‌سازی الزامات توسعه پایدار و پایداری محیط‌زیست، اجتماع و اقتصاد نواحی روستایی مطرح گردید (مهدوی، ۱۳۹۰: ۳). گسترش فرآیند صنعت گردشگری و اثرات مخرب آن بر انسان‌ها و محیط در نقاط مختلف جهان باعث پدیدار شدن مفهوم گردشگری پایدار شد. گردشگری پایدار، گردشگری را در قالب مرزها بررسی کرده و رابطه مثلث‌وار میان جامعه میزبان و سرزمین آن را از یک سو و جامعه میهمان را از سوی دیگر با صنعت گردشگری برقرار می‌سازد و قصد دارد فشار و بحران موجود بین سه ضلع مثلث را تعدیل کند (قادری، ۱۳۸۲: ۱۳۵). اما از آنجایی که در این پارادایم راهکار غالب بیش از حد گردشگری محور و باریک بین بود (با دید بسیار محدود در حوزه، مقیاس و زمینه)، از این رو، اقدامات عملی طراحی شده برای عملیاتی کردن گردشگری پایدار نمی‌توانست موضوعات حساس مفهوم توسعه پایدار را به صورت عملیاتی مطرح کند (هوتر^۱، ۱۹۹۵: ۱۵۶).

پس از آن در سال ۱۹۹۲ (بعد از کنفرانس ریو) رهیافت جدیدتری از گردشگری پایدار با عنوان توسعه پایدار گردشگری معرفی گردید. در رهیافت جدید تلاش شد تا اصول اساسی توسعه پایدار بیشتر از گردشگری و عناصر آن مد نظر قرار گیرد. در پارادایم جدید، توسعه پایدار گردشگری فرآیندی تعریف شد که ضمن تامین نیازهای جوامع محلی و ساکنان مناطق میزبان و نیازهای گردشگران، فرصت‌های آینده را مورد حمایت قرار داده و تقویت نماید به گونه‌ای که منجر به مدیریت تمامی منابع به شیوه‌ای باشد که نیازهای اقتصادی، اجتماعی، زیبایی‌شناسی و اکولوژیک قابل تامین باشند و یکپارچگی فرهنگی، انرژی، آب و هوا، زیستگاه، زباله، حیات وحش، فرآیندهای اکولوژیک، تنوع زیستی حفظ گردد (سازمان جهانی گردشگری^۲، ۲۰۱۱). در این تعریف جنبه‌های مختلف پایداری باهم رقابت نداشته بلکه افزون بر هم تحولی و همسویی به یک اندازه نیز مهم تلقی می‌شوند. بطوری که سطح بالایی از سوددهی اقتصادی نایستی به عنوان وسیله‌ای برای پوشش آسیب بیش از حد به منابع اجتماعی و یا طبیعی در نظر گرفته شود. به سخن دیگر توسعه پایدار صنعت گردشگری از لحاظ اقتصادی به صرفه و قابل دوام بوده و به‌طور طبیعی حساس به منابع فرهنگی، محیط و اکوسیستم در همان زمان است.

سنجش پایداری گردشگری

مقبول‌ترین رهیافت برای اندازه‌گیری پایداری و توسعه پایدار، بکارگیری معرف‌ها و شاخص‌ها می‌باشد (بل و مورس^۳، ۲۰۰۳: ۱۱). اصولاً توجه به شاخص‌ها به عنوان ابزاری برای رصد نمودن کم و کیف سیاست‌ها و اقدامات، اندازه‌گیری آثار و پیامدها و همچنین ارزیابی وضعیت، دارای سابقه طولانی می‌باشد. شاخص‌ها در ابتدا مشتمل بر جنبه‌های اقتصادی بودند و شاخص‌هایی چون تولید ناخالص داخلی و تولید ناخالص ملی به عنوان شاخص کلی رفاه یک ملت عمومیت یافت تا اینکه شاخص‌های اجتماعی نیز در کانون توجه قرار گرفتند. ویلیام اگبورن در اوایل قرن بیستم را می‌توان نخستین کسی دانست که سنج‌های آماری را برای پیش

¹ Hunter

² World Tourism Organization

³ Bell and Morse

روندها و تغییر اجتماعی ایجاد کرد. در تلاش برای نشان دادن شاخص‌هایی که بتواند پیوند بین موضوعات اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی و روابط متقابل قدرت را برقرار سازد، "شاخص‌های پایداری" مطرح شد. این شاخص‌ها به عنوان ابزارهایی هستند که بتوانند در همه سطوح فضایی از جمله در سطح مدیریت محلی نیز کاربرد داشته باشند. (رضوانی، ۱۳۸۷: ۳۵).

بهره‌گیری از شاخص‌ها به عنوان یک ضرورت مدیریت توسعه‌ای مطرح است و کاربرد آنها برای در بر گرفتن شاخص‌های فنی گسترده (یعنی مستقیم/ غیرمستقیم، توصیفی/تحلیلی و عینی/ذهنی) و شاخص‌های تخصصی (شاخص‌های اقتصادی، اجتماعی و یا محیطی) توسعه یافته است. بسیاری از سازمان‌های ملی و بین‌المللی برای توسعه پایدار، شاخص‌های پایداری ایجاد کرده‌اند. این تلاش‌ها بر توسعه عمومی (در مقایسه با محیط فیزیکی و اقتصادی) در سطح کلان متمرکز بوده‌اند. توسعه گردشگری به عنوان یکی از موضوعات اصلی این تلاش‌ها در نظر گرفته شده است که ضرورت دارد شاخص‌های خاص آن را برای پایش و ارزیابی توسعه گردشگری مورد استفاده قرار داد (چوی و سیراکایا^۱، ۲۰۰۶). بنابر تعریف سازمان جهانی گردشگری، شاخص‌های پایداری "مجموعه اطلاعاتی را می‌سنجند که تصمیم‌گیرندگان توسط آنها از استفاده از شانس و ناآگاهانه گرفتن تصمیمات نادرست دوری بسته و این ساز و کارهای سلیقه‌ای را کاهش دهند. شاخص‌ها مجموعه‌ای از سنجه‌های سودمند و آن عواملی هستند که برای تصمیم‌سازی به موقع و درست اهمیت دارند و ابزاری برای مدیریت امروزین و سرمایه‌گذاری در آینده هستند که خطر آسیب سهوی در استفاده از منابع که صنعت (گردشگری) به آن وابسته است، را کاهش می‌دهند (سازمان جهانی گردشگری، ۱۹۹۳). نظارت و ارزیابی پایداری گردشگری در سطح منطقه و روستا نیازمند شاخص‌های دقیق قابل اندازه‌گیری و استفاده است. شاخص‌های مورد نظر باید کل‌نگر باشد و خصوصیات اصلی را که در زیر لایه‌های سیستم وجود دارد را در بر گیرد (مولدان، ۱۳۸۱). شاخص‌های پایدار برای (STD)^۲ باید متفاوت از شاخص‌های مرسوم و در چهارچوب مناسب توسعه‌ای مورد رفتار قرار گیرند. اهداف نهایی توسعه پایدار گردشگری روستایی، دستیابی به توسعه پایدار مناطق روستایی است که در آن تلاش می‌شود تعادل میان اقتصاد، اجتماع و محیط‌زیست روستایی فراهم گردد تا علاوه بر بهبود و رشد اقتصادی امکان حفاظت و نگهداشت منابع طبیعی و ارزش‌های فرهنگی روستایی برای آیندگان نیز فراهم شده و از اثرات مخرب گردشگری در این مناطق بکاهد.

پیشینه تحقیق

در زمینه‌ی مرتبط با موضوع مورد مطالعه تحقیقاتی در داخل و خارج کشور انجام شده است، که به‌طور خلاصه به برخی از آنها اشاره می‌شود:

وزین و شیخی (۱۳۹۹) در مطالعه‌ای پیامدهای فرهنگی توسعه گردشگری در کشور را از دیدگاه خبرگان مورد بررسی قرار دادند. آنان با استفاده از نرم‌افزار SPSS و اکسل داده‌ها را مورد تجزیه و تحلیل قرار دادند. نتایج یافته‌های آنان نشان داد که گردشگری در سطح جامعه محلی بر شاخص‌های احیای سنت‌ها و مراسم بومی، حفاظت از مکان‌های تاریخی و باستانی و آشنایی با آداب و رسوم فرهنگ‌ها مختلف اثرات مثبت داشته است اما اگر توسعه گردشگری بدون برنامه‌ریزی دقیق جریان یابد مخرب خواهد بود. در مطالعه‌ای دیگر ارمغان (۱۳۹۸) به ارزیابی شاخص‌های اجتماعی- فرهنگی در پایداری گردشگری روستاهای شهرستان نور پرداخت. وی با استفاده از آمار توصیفی و استنباطی به این نتیجه دست یافت که رابطه‌ی معنی‌داری بین توسعه گردشگری و پایداری روستاهای هدف و نمونه گردشگری شهرستان نور در ابعاد اجتماعی و فرهنگی وجود دارد. همچنین ابعاد اجتماعی- فرهنگی با میانگین ۰/۴۸۸ از سطح پایداری متوسط برخوردار بودند.

وزین و همکاران (۱۳۹۷) در پژوهشی در خصوص اثرات توسعه گردشگری بر جوامع روستایی بخش جرقویه علیا و بن‌رود شهرستان اصفهان به این نتیجه دست یافتند که گردشگری موجب اثرات اجتماعی- فرهنگی مثبت شامل افزایش حس تعلق

1 Choi and Sirakaya

2 Sustainable Tourism Development

روستاییان، توجه به آداب و رسوم محلی، ارتقای سطح آگاهی فرهنگی و وسعت نظر روستاییان و اثرات منفی شامل افزایش ناهنجاری‌های اجتماعی و ایجاد دوگانگی اجتماعی- فرهنگی در روستاهای منطقه شده است.

امینی و همکاران (۱۳۹۴) در مطالعه‌ای به ارزیابی نگرش جامعه میزبان نسبت به توسعه گردشگری در روستای دماب استان اصفهان پرداخته و پی بردند که گردشگری باعث ناهنجاری‌های اجتماعی- فرهنگی شامل کالایی و تجاری شدن جنبه‌های فرهنگی روستا و گسترش ناهنجاری‌های اجتماعی و فرهنگی در روستا شده است. در پژوهشی دیگر کروی و همکاران (۱۳۹۴) به بررسی تغییرات فرهنگی نواحی روستایی در راستای توسعه گردشگری پرداختند. محققان برای آزمون فرضیات تحقیق از روش‌های آمار توصیفی و استنباطی (آزمون‌های تحلیل واریانس یک‌طرفه و آزمون T مستقل) استفاده کردند. یافته‌های تحقیقات آنان نشان داد که توسعه گردشگری بر سبک پوشش، مصرف مواد غذایی، گسترش مصرف‌گرایی، زبان و گویش و سبک ازدواج منطقه مورد مطالعه تاثیرگذار بوده است.

در مطالعه‌ای دیگر حایق^۱ (۲۰۲۰) به بررسی سیاست‌های گردشگری فرهنگی در مناطق در حال توسعه (مطالعه موردی ساراواک، مالزی) پرداخته است. نتایج یافته‌های وی نشان داد که سیاست‌های جذب گردشگری در منطقه‌ی مورد مطالعه با هدف کسب سودآوری اقتصادی بیشتر موجب بی‌تفاوتی نسبت به ارتقای ارزش‌های سنتی و فرهنگی شده است و الگوها و ارزش‌های فرهنگی به حاشیه رانده شده‌اند.

یان^۲ (۲۰۱۹) در تحقیقی راهکارهای توسعه گردشگری تاریخی- فرهنگی را مورد بررسی قرار دادند. نتایج تحقیقات وی نشان داد که فهرست‌بندی جاذبه‌های تاریخی- فرهنگی و شرح مختصری از شخصیت‌های تاریخی یک منطقه، مشارکت ذی‌نفعان در توسعه گردشگری، بازاریابی و تبلیغات مناسب، مدیریت یکپارچه و سیستماتیک در راستای کنترل و نظارت بر توسعه گردشگری و شناسایی چالش‌های پیش‌رو از راهکارهای موثر در راستای توسعه گردشگری پایدار محسوب می‌شوند.

نواکی^۳ و همکاران (۲۰۱۸) در پژوهشی به برنامه‌ریزی استراتژیک برای توسعه گردشگری پایدار در لهستان پرداختند. پژوهشگران در این مطالعه روش‌های کمی و کیفی را بکار گرفته و ۳۷ استراتژی توسعه گردشگری را در ۱۳ استان، ۱۱ شهر و پنج شهرستان کشور لهستان رتبه بندی کردند. همچنین آنان دریافتند که بالاترین حوزه‌های ارزشیابی استراتژی توسعه گردشگری در اسناد مورد بررسی، شاخص‌های برنامه‌ریزی استراتژیک و اجرا، نظارت و ارزیابی است.

سسوتی اینگتیاس و مناف^۴ (۲۰۱۵)، در مطالعه‌ای به تحلیل توسعه گردشگری پایدار روستایی در روستای کوتهورجو^۵ پرداختند. عناصر مورد ارزیابی در این مطالعه، امکان‌سنجی اجتماعی و اقتصادی و امکان‌سنجی مالی بود. نتایج نشان داد که این روستا دارای زیرساخت‌های کافی و امکانات گردشگری است. امکان‌سنجی مالی نشان داد که توسعه گردشگری روستایی برای تلاش برای ارتقاء زاغه‌ها امکان‌پذیر نبوده است. در نهایت محققین با در نظر گرفتن مردم به عنوان موضوع اصلی توسعه پایدار، راهکارهای مختلفی برای توسعه روستایی گردشگری ارائه دادند. سینگلا^۶ (۲۰۱۴) در مطالعه‌ای اثرات فرهنگی- اجتماعی گردشگری را در شهر جای‌پور هند بررسی کرد. نتایج تحقیقات وی نشان داد که تاثیرات فرهنگی- اجتماعی بر ویژگی‌های گردشگران و تعداد ورود آنان به مقاصد بستگی دارد. همچنین ساکنان محلی از اثرات فرهنگی- اجتماعی مثبت و منفی گردشگری آگاهی دارند اما با این حال حمایت از صنعت گردشگری در میان آنان قوی است بطوریکه ۷۴ درصد از مردم محلی دیدگاه مثبتی به آینده توسعه گردشگری دارند. همچنین نتایج نشان داد که رابطه‌ی معنی‌داری بین توسعه گردشگری با ویژگی‌های اجتماعی،

¹ Haigh

² Yan

³ Nowacki

⁴ Sesotyaningtyas and Manaf

⁵ Kutoharjo

⁶ Singla

وضعیت شغلی، سن، درآمد، وضعیت تاهل، تعداد اعضای خانواده و جنسیت وجود دارد. مطالعات رو به افزایشی که در سال‌های اخیر در رابطه با توسعه گردشگری در منطقه مورد مطالعه انجام گرفته عمدتاً معطوف به ابعاد اقتصادی و محیطی این پدیده بوده و پایداری اجتماعی- فرهنگی آن هم در بافت‌های تاریخی- فرهنگی کمتر مورد توجه قرار گرفته است. این در حالی است که تأثیرات اجتماعی- فرهنگی گردشگری به ویژه در جوامع روستایی امر بسیار مهم و در خور ملاحظه است که به هیچ وجه غفلت از آن در برنامه‌ریزی‌ها و سیاست‌گذاری‌های مرتبط با توسعه گردشگری موجه و پذیرفتنی نخواهد بود لذا در این مطالعه سعی شد پایداری اجتماعی- فرهنگی توسعه گردشگری در روستاهای هدف استان آذربایجان شرقی مورد سنجش قرار گیرد.

روش‌شناسی تحقیق

این پژوهش از لحاظ هدف کاربردی و از لحاظ چگونگی جمع‌آوری داده‌ها پیمایشی است. جامعه آماری پژوهش سرپرستان خانوارها در چهار روستای هدف گردشگری در استان آذربایجان شرقی بودند (N=۸۱۹) که با استفاده از جدول کرجسی- مورگان حجم نمونه‌ی آماری ۲۶۵ نفر محاسبه گردید. روش جمع‌آوری داده‌ها متکی بر برداشت میدانی با استفاده از پرسشنامه بود. در این راستا، در گام اول با بررسی متون و ادبیات مربوط به توسعه پایدار گردشگری، شاخص‌های پایداری اجتماعی- فرهنگی استخراج شدند. براین اساس چهار شاخص، بهبود شرایط و کیفیت زندگی، رعایت حقوق انسانی، حمایت از الگوهای اجتماعی و میراث فرهنگی و توسعه سیاسی و نهادی شناسایی شدند. در گام دوم با بهره‌گیری از پژوهش‌های پیشین و با در نظر گرفتن شرایط و مقتضیات روستاهای مورد مطالعه نماگرهای هر یک از شاخص‌ها فهرست و سپس با بهره‌مندی از دیدگاه متخصصان و اساتید دانشگاهی انتخاب شدند (جدول ۲). در گام سوم مولفه‌های شناسایی شده با بهره‌گیری از ابزار پرسشنامه در قالب طیف لیکرت پنج سطحی در سطوح مختلف جامعه آماری توزیع و جمع‌آوری گردید. به منظور بررسی پایایی ابزار تحقیق تعداد ۳۰ پرسشنامه خارج از نمونه با مراجعه حضوری در محل تکمیل و مقدار آلفای کرونباخ آن ۰/۷۳۱ بدست آمد که نشان‌دهنده پایایی قابل قبول پرسشنامه بود. اعتبار تحقیق نیز، با نظرخواهی از صاحب نظران، متخصصان و خبرگان دانشگاهی تایید شد. در مرحله امتیازدهی، از آنجا که دسته‌ای از سوالات در جهت منفی مطرح شده بودند، با استفاده از نرم‌افزار SPSS کدگذاری مجدد برای این دسته از سوالات انجام شد. و در نهایت، پس از ترکیب و تلفیق اطلاعات جمع‌آوری شده، با استفاده از روش‌های آماری و ابزارهای ارزیابی پایداری (رادار پایداری) به اندازه‌گیری شاخص‌ها و تحلیل داده‌ها در سطح روستاهای مورد مطالعه پرداخته شد.

جدول ۲- نماگرهای پایداری اجتماعی- فرهنگی گردشگری روستایی به تفکیک شاخص‌ها

شاخص	نماگر
پایداری اجتماعی و میراث فرهنگی	گسترش گردشگری انسجام و صمیمیت خانوادگی و اجتماعی را در روستای ما از بین برده است.
	معتقدم با ورود گردشگران آداب و سنت‌ها و مراسم سنتی و محلی ما بهتر شده است.
	من دوست دارم با لباس و زبان محلی خودمان با گردشگران و میهمانان روستا ارتباط برقرار کنم.
	با وجود گسترش گردشگری در روستا مردم به حفظ فرهنگ و سنت‌های قدیمی خود علاقه‌مند هستند.
	گردشگری انجام فعالیت‌های گوناگونی فرهنگی (صنایع دستی، سفالگری، موسیقی، جشنواره‌ها و غیره) محلی را توسط ساکنان محلی تشویق و حمایت کرده است.
	گسترش گردشگری به زنده نگه داشتن فرهنگ محلی و حفظ هویت فرهنگی مردم روستا کمک کرده است.
	صنعت گردشگری باعث حفظ و نگهداری آثار تاریخی و فرهنگی روستا شده است.
	اقدامات زیادی برای حمایت و حفاظت از ارزش‌ها و الگوهای فرهنگی محلی در روستا انجام گرفته است.
توسعه سیاسی	معتقدم با ورود گردشگران به روستا ناهنجاری‌ها و بی‌بند و باری در بین جوانان افزایش یافته است.
	من در جلسات مربوط به برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری در مورد فعالیت‌های گردشگری شرکت می‌کنم.
	برای حل مشکلات یا تصمیم‌گیری مهم در گردشگری، مردم با اعضا شورا همفکری و همکاری می‌کنند.
	اغلب فعالیت‌های گردشگری توسط ساکنان روستا مدیریت و اداره می‌شود.

شاخص	نماگر
	طرح ها و برنامه های گردشگری با همکاری و هماهنگی با مردم روستا اجرا می شود.
	هنگام اجرای یک طرح گردشگری، مردم روستا از جان و دل و درحد توان حاضر به خودیاری و آرایه کمک های مالی شده اند.
	مراکز و نهادهای محلی موجود اطلاعات لازم درباره گسترش گردشگری را به مردم آرایه می دهند.
	همه افراد روستا به اطلاعات در مورد گسترش گردشگری دسترسی دارند.
	من دوست دارم عضو تشکل های غیردولتی فعال در زمینه گسترش گردشگری باشم.
	در زمینه گسترش گردشگری در روستا آنچه برای اجتماع روستایی مفید است برای من نیز مفید است.
	اداره امور گردشگری در روستا کاری سخت است و باید به غیر از مردم یعنی توسط دولت صورت گیرد.
	تصور می کنم که من و سایر روستاییان کنترل چندانی بر کارهایی که از طرف سازمان های دولتی در زمینه گردشگری روستا انجام می شود، نداریم.
	در روستای ما زنان نیز همپای مردان، در امور مهم گردشگری روستا بدون دریافت دستمزد، نیروی کار خود را در اختیار گذاشته اند.
	نهادهای غیر دولتی (انجمن ها، صنوف، تشکل ها و ...) در زمینه گردشگری در روستا در حال فعالیت اند.
رعایت حقوق انسانی	زنان پا به پای مردان در مشاغل گردشگری مشغول فعالیت هستند.
	همه مردم دسترسی یکسانی برای انتخاب شغل در صنعت گردشگری روستا دارند.
	گسترش گردشگری در روستا موجب افزایش رعایت قانون و حقوق یکدیگر شده است.
	از کاری که در ارتباط با گردشگری انجام می دهم راضی هستم.
	در آردم از گردشگری جهت تامین نیازهای اولیه خانواده ام کافی است.
	در آمدی که از گردشگری به دست می آورم برای ایجاد یک زندگی درخور و شرافت مندانه کافی است.
	گسترش گردشگری در روستا موجب افزایش حفظ حریم خصوصی مردم شده است.
	گسترش گردشگری در روستا موجب افزایش احترام به میهمان شده است.
	من از زندگی در این روستا که یک روستای گردشگر پذیر است، لذت می برم.
	معتقدم در صورت رونق صنعت گردشگری در روستا وضعیت زندگی من هم خوب می شود.
بهبود شرایط و کیفیت زندگی	گسترش گردشگری در این روستا باعث بهبود وضع جاده، خیابان و خدمات عمومی روستاها شده است.
	گردشگری به ورود امکانات و خدمات عمومی (بهداشتی درمانی، اداری و ...) جدید به روستا کمک کرده است.
	من از توسعه گردشگری در این روستا رضایت دارم.
	سطح استاندارد زندگی ما در نتیجه توسعه و گسترش گردشگری در این روستا بالا رفته است.
	گردشگری موجب افزایش فضاهای تفریحی و گردشگری (همانند پارکها و فضای سبز و...) شده است.
	ساکنان محلی از زندگی کردن در روستای مقصد گردشگری در رنج و عذاب هستند.
	خدمات و امکانات موجود در روستا علاوه بر تامین نیازهای گردشگران نیازهای ما را نیز تامین می کند.
	گردشگری موجب ایجاد مراکز مهمان پذیر روستایی (هتل ها و اتاق و خانه های اجاره ای) شده است.
	میزان جرم و جنایت در روستا با گسترش گردشگری افزایش یافته است.

معرفی منطقه مورد مطالعه

نواحی روستایی استان آذربایجان شرقی با توجه به ویژگی های جغرافیایی و توپوگرافی، اقلیمی، مناطق سرسبز دارای جاذبه های گردشگری متنوعی می باشد. این استان دارای چهار روستای هدف گردشگری می باشد. این روستاها در مناطق مختلفی از استان آذربایجان شرقی پراکنده شده اند که عبارتند از روستای کندوان در شهرستان اسکو، روستای توتخانه در شهرستان بناب، روستای اشتبین در شهرستان جلفا و روستای زوزق در شهرستان مرند جدول (۳). روستاهایی که در این پژوهش مورد مطالعه قرار گرفته اند از نظر پیشینه تاریخی، دارای قدمت زیادی هستند. برخی از این روستاها مانند کندوان، قدمت شان به قرن هفتم هجری تخمین زده می شود. این روستا در فهرست آثار بین المللی و ملی کشور ثبت شده است. آنچه به کندوان هویت باستانی داده وجود منزل های مسکونی در درون توده های مخروطی و هرمی شکل صخره ای است. روستاییان کندوان داخل این توده ها برای خود خانه مسکونی، آغل، انبار و کارگاه ایجاد کرده اند. معماری صخره ای، در این روستا حاکی از صحنه های مبارزه و جدال انسان با طبیعت و در

خدمت گرفتن صخره‌های طبیعی است. چشمه‌های زیبا و معدنی کندوان از دیگر جاذبه‌های این روستای ۶۰۰۰ ساله محسوب می‌شود.

زنوزق بزرگ‌ترین روستای پلکانی ایران است. آبشار دامجی‌قیه، قلعه و مسجد زنوزق از جمله جاذبه‌های دیدنی زنوزق به شمار می‌روند که مورد توجه بسیاری از گردشگران است. روستای توت‌خانه دارای معماری صخره‌ای می‌باشد و به دلیل جلوگیری از نفوذ سرما در فصل زمستان اکثر خانه‌ها دارای درب و پنجره‌های کوچکی هستند. معماری خانه‌ها در این روستا متأثر از شرایط اقلیمی، محیط طبیعی، نحوه معیشت و فعالیت‌های اقتصادی روستایان شکل گرفته، با طبیعت اطراف خود هماهنگی دارد. در میان روستاهای اطراف رود ارس روستای اشتین به عنوان یکی از روستاهای شگفت کشور شهرت خاصی دارد. تولید ابریشم در روستای اشتین از قدیم رونق دارد و عده زیادی از مردم به تولید و پرورش کرم ابریشم اشتغال دارند. گورستان قدیمی، کتیبه‌های مرمرین مربوط به قرن‌های نهم و دهم هجری حکایت از پیشینه تاریخی گرانبهای آن دارد. روستای اشتین در فهرست آثار ملی کشور ثبت شده است.

تمامی این روستاها به دلیل داشتن مکان‌های تاریخی و جاذبه‌های طبیعی فراوان سالانه پذیرای افراد و گروه‌های خاص با فرهنگ‌های متفاوت به منظور گردشگری هستند. تداوم این روند موجب گسترش ارتباطات و تعاملات اجتماعی گردشگران با جامعه محلی شده و بستری برای ایجاد تغییرات در الگوهای اجتماعی- فرهنگی جامعه میزبان فراهم کرده است. بطوری که مشاهدات و بررسی‌ها نشان می‌دهد همزمان با رونق نسبی فعالیت‌های گردشگری در این روستاها شاهد تغییراتی در نوع لباس پوشیدن، طرز تفکر، گویش محلی، سبک زندگی و اعتقادات مردم محلی هستیم. از این رو سنجش پایداری اجتماعی- فرهنگی توسعه گردشگری در روستاهای هدف گردشگری استان ضرورت دارد تا بتوان با برنامه‌ریزی و مدیریت صحیح، پیامدهای منفی اجتماعی- فرهنگی گردشگری را تعدیل یا حذف و پیامدهای مثبت را تقویت کرد و در نهایت به توسعه پایدار که نقطه‌ای ایده‌آل صنعت گردشگری است دست یافت.

جدول ۳- موقعیت و مشخصات جغرافیایی، اجتماعی روستاهای مورد مطالعه

نام روستا	موقعیت			وضعیت توپوگرافی	فاصله از مرکز استان (کیلومتر)	تعداد جمعیت*	تعداد خانوار
	شهرستان	بخش	دهستان				
کندوان	اسکو	مرکزی	سهند	کوهستانی	۶۲	۴۵۰	۱۵۱
توت‌خانه	بناب	مرکزی	بناجوی	کوهستانی- تپه‌ای	۱۵۰	۶۰۸	۱۸۲
اشتین	جلقا	سپهرود	نوجه‌مهر	کوهستانی	۲۲۵	۴۹۰	۱۳۲
زنوزق	مرند	مرکزی	زنوزق	کوهستانی- تپه‌ای	۹۰	۱۰۵۲	۳۵۴

*تعداد جمعیت و خانوار براساس نتایج سرشماری عمومی سال ۱۳۹۵ ذکر شده است.

یافته‌ها

یافته‌های توصیفی

ویژگی‌های فردی پاسخگویان

نتایج پژوهش نشان داد که ۹۰ درصد از کل نمونه تحقیق برای سرپرستان خانوارها را مردان و حدود نه درصد از زنان تشکیل دادند. با توجه به میانگین سنی پاسخگویان (۴۴/۶ سال)، جامعه مورد مطالعه میانسال بود. یافته‌ها نشان داد که حدود سه درصد پاسخگویان بی‌سواد، ۱۲/۸ درصد ابتدایی، ۲۶ درصد راهنمایی، ۳۲/۱ درصد دیپلم و ۱۰/۹ درصد فوق‌دیپلم، ۱۱/۳ درصد لیسانس و ۳/۸ درصد فوق لیسانس بودند. کشاورزی و دامپروری، شغل اصلی ۴۳ درصد از پاسخ‌دهندگان بود و قریب به ۴۲ درصد از پاسخگویان در مشاغل آزاد و ۱۲ درصد در سازمان‌های دولتی اشتغال داشتند. حدود سه درصد از پاسخ‌دهندگان بیکار بودند. میانگین سابقه سکونت پاسخگویان در روستا ۳۴ سال بود.

اشتغال در گردشگری و میزان وابستگی درآمدی پاسخگویان با صنعت گردشگری

وضعیت اشتغال پاسخگویان در گردشگری در دو طبقه بله و خیر مورد ارزیابی قرار گرفت. یافته‌ها نشان داد که در بین سرپرستان خانوارهای مورد مطالعه، ۴۲/۳ نفر به نوعی در بخش گردشگری اشتغال داشتند و ۵۷/۷ درصد فعالیتی در بخش گردشگری نداشتند. همچنین از نظر وابستگی درآمدی، ۳۹/۶ درصد پاسخگویان وابستگی کم، ۲۸/۳ درصد وابستگی متوسط، ۲۳/۸ وابستگی خیلی کم، ۶ درصد وابستگی خیلی زیاد و ۲/۳ درصد وابستگی زیادی با گردشگری داشتند (جدول ۴). بنابراین فعالیت در بخش گردشگری هنوز نتوانسته جایگاه مهمی در اقتصاد روستاهای مورد مطالعه داشته باشد هر چند که بخشی از روستاییان قسمتی از درآمد خود را از این بخش بدست می‌آوردند ولی این صنعت همچنان در این روستاها بطور مشخص در فعالیت اقتصادی و درآمد آنها نمایان نیست.

میزان موافقت پاسخگویان با گسترش گردشگری پایدار

بر مبنای یافته‌های جدول ۴، حدود ۳۹ درصد از پاسخگویان کاملاً موافق، ۳۸ درصد تا حدودی موافق، ۲۱ درصد موافق و حدود دو درصد ناموافق و کاملاً ناموافق با گسترش صنعت گردشگری در روستای محل سکونت خود بودند. همچنین ارزیابی میزان موافقت پاسخگویان به لحاظ گسترش صنعت گردشگری در استان آذربایجان شرقی نشان داد که حدود ۴۴ درصد پاسخگویان کاملاً موافق، ۲۸ درصد تا حدودی موافق و ۲۶ درصد موافق بودند. بنابراین عمده گروه پاسخگویان موافق با توسعه صنعت گردشگری در منطقه خود بودند.

میزان همکاری و مشارکت پاسخگویان در توسعه گردشگری پایدار

ارزیابی میزان مشارکت پاسخگویان در گسترش صنعت گردشگری در محل سکونت خود در پنج رده از کاملاً مشارکت داشته‌ام تا هیچگونه مشارکتی نداشته‌ام صورت گرفت. یافته‌ها نشان داد که حدود ۳۳ درصد پاسخگویان به ندرت، ۳۳ درصد ابداء، ۱۷ درصد اغلب و ۱۴ درصد تا حدودی در برنامه‌ریزی‌های مرتبط با توسعه صنعت گردشگری در روستای خود همکاری و مشارکت داشتند. لذا نتایج نشان‌دهنده‌ی اندک بودن برنامه‌ریزی‌های بهره‌مند از مشارکت در حوزه‌ی گردشگری در استان است.

جدول ۴- توزیع فراوانی سرپرستان خانوار براساس اشتغال در گردشگری، وابستگی درآمدی، میزان موافقت با گردشگری و میزان مشارکت در گسترش گردشگری (n=۲۶۵)

متغیر	سطوح متغیر	فراوانی	درصد
اشتغال در گردشگری	بله	۱۱۲	۴۲/۳
	خیر	۱۵۳	۵۷/۷
جمع			٪۱۰۰
وابستگی شغلی و درآمدی	خیلی زیاد	۱۶	۶
	زیاد	۶	۲/۳
	متوسط	۷۵	۲۸/۳
	کم	۱۰۵	۳۹/۶
	خیلی کم	۶۳	۲۳/۸
جمع			٪۱۰۰
میزان موافقت با گردشگری در روستا	خیلی زیاد	۱۰۴	۳۹/۲
	زیاد	۵۶	۲۱/۱
	متوسط	۱۰۱	۳۸/۱
	کم	۲	۰/۸
	خیلی کم	۲	۰/۸
جمع			٪۱۰۰

متغیر	سطوح متغیر	فراوانی	درصد
میزان موافقت با گردشگری در استان	خیلی زیاد	۱۱۹	۴۴/۹
	زیاد	۷۰	۲۶/۴
	متوسط	۷۶	۲۸/۷
	کم	۰	۰
	خیلی کم	۰	۰
جمع		۲۶۵	٪۱۰۰
میزان همکاری و مشارکت در گسترش صنعت گردشگری	خیلی زیاد	۱	۰/۴
	زیاد	۴۷	۱۷/۷
	متوسط	۳۹	۱۴/۷
	کم	۸۹	۳۳/۶
	خیلی کم	۸۹	۳۳/۶
جمع		۲۶۵	٪۱۰۰

یافته‌های توصیفی شاخص‌های پایداری اجتماعی - فرهنگی

همانطور که در جدول شماره ۵ نشان داده شده است، روستاهای مورد مطالعه، در شاخص حمایت از الگوها و ارزش‌های اجتماعی بیشترین مقدار میانگین (۳/۷۴) را دارا بودند که نشان‌دهنده‌ی اثرات مثبت گردشگری در حفظ آثار تاریخی و ارزش‌های فرهنگی در روستاهای مورد مطالعه می‌باشد. کمترین مقدار میانگین (۳/۳۷) در بین روستاهای مورد مطالعه مربوط به شاخص توسعه سیاسی و نهادی اختصاص یافت که حاکی از عملکرد پایین مدیران مقصد در بهره‌گیری از مشارکت جامعه محلی بود. بنابراین نیاز است این مورد به طور عمده در روستاهای هدف منطقه مورد مطالعه مطرح و پیگیری شود. در مجموع وضعیت شاخص‌های مورد مطالعه در بین روستاهای مختلف یکسان نبوده، بطوریکه شاخص توسعه سیاسی و نهادی بیشترین میزان میانگین از ۳/۶۳ در روستای کندوان تا ۲/۸۸ در روستای توت‌خانه متغیر است. از نظر شاخص حمایت از الگوها و ارزش‌های اجتماعی بیشترین میزان میانگین در این روستاها با ۴/۱۰ متعلق به روستای کندوان تا ۳/۴۲ در روستای توت‌خانه متغیر است. در شاخص رعایت حقوق انسانی بیشترین میانگین مربوط به روستای کندوان با ۳/۸۶ و کمترین آن مربوط به روستای توت‌خانه با ۲/۹۱ می‌باشد و در شاخص بهبود شرایط و کیفیت زندگی بیشترین میانگین مربوط به روستای کندوان با ۴/۱۰ و کمترین آن مربوط به روستای توت‌خانه با ۳/۰۶ می‌باشد.

جدول ۵- یافته‌های توصیفی شاخص‌های ترکیبی پایداری اجتماعی - فرهنگی

نام روستا	آماره‌های توصیفی	وضعیت شاخص‌های ترکیبی پایداری اجتماعی - فرهنگی		
		رعایت حقوق انسانی	بهبود شرایط و کیفیت زندگی	حمایت از الگوها و ارزش‌های اجتماعی
کندوان	فراوانی	۴۹	۴۹	۴۹
	میانگین	۳/۸۶	۴/۳۵	۴/۱۰
	انحراف معیار	۰/۳۵	۰/۳۰	۰/۳۶
زنوزق	فراوانی	۱۱۴	۱۱۴	۱۱۴
	میانگین	۳/۶۶	۳/۷۶	۳/۸۲
	انحراف معیار	۰/۴۷	۰/۴۶	۰/۴۷
توت‌خانه	فراوانی	۵۹	۵۹	۵۹
	میانگین	۲/۹۱	۳/۰۶	۳/۴۲
	انحراف معیار	۰/۵۶	۰/۵۸	۰/۳۴
اشتبین	فراوانی	۴۳	۴۳	۴۳
	میانگین	۳/۵۶	۳/۷۱	۳/۶۳
	انحراف معیار	۰/۳۸	۰/۴۷	۰/۲۶

یافته‌های استنباطی

ارزیابی سطح پایداری زیست‌محیطی گردشگری در روستاهای مورد مطالعه

در این پژوهش به منظور ارزیابی سطح پایداری اجتماعی- فرهنگی گردشگری در روستاهای مورد مطالعه، در مرحله اول شاخص‌های مورد مطالعه هم جهت شده و سپس کمیت‌های مختلف حاصله به داده‌های نسبی بی‌مقیاس تبدیل گردید. برای انجام این کار میزان حداقل و حداکثر هر معرف معین شد و دامنه تغییرات به دست آمد. سپس مقدار حداقل از مقدار عددی هر معرف کم و حاصل بر دامنه نوسانات تقسیم گردید تا داده‌های نسبی بی‌مقیاس بین صفر تا یک به دست آید. در نهایت از داده‌های نسبی حاصل شده برای تک‌تک معرف‌ها میانگین‌گیری به عمل آمد و عدد حاصل شده به عنوان شاخص پایداری اجتماعی- فرهنگی منظور گردید. برای تبدیل محاسبات کمی به مقادیر کیفی نیز از طبقات پنج‌گانه پرسکات آلن که در جدول زیر ارائه گردیده، استفاده شده است.

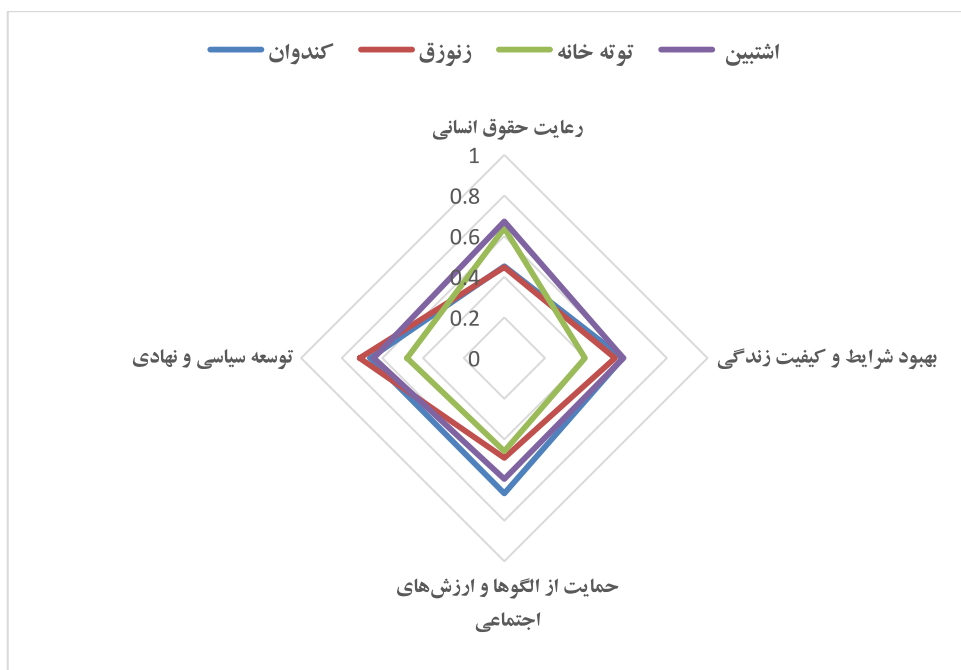
جدول ۶- طبقات پنج‌گانه پرسکات آلن جهت طبقه‌بندی سطوح پایداری

رتبه	ارزش	معادل	وضعیت
۱	۸۰-۱۰۰	۰/۸-۱	پایدار
۲	۶۰-۸۰	۰/۸-۰/۶	پایداری بالقوه (خوب)
۳	۴۰-۶۰	۰/۴-۰/۶	متوسط
۴	۲۰-۴۰	۰/۲-۰/۴	ناپایداری بالقوه (ضعیف)
۵	۰-۲۰	۰-۰/۲	ناپایدار

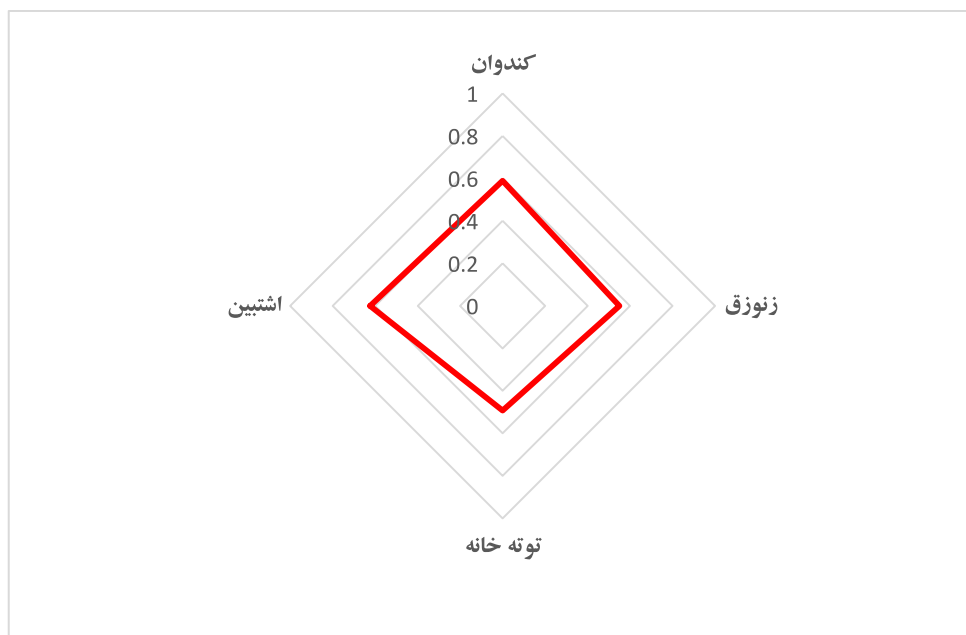
با عنایت به نتایج حاصله در جدول (۷)، روستای اشتین با کسب امتیاز ۰/۶۲۴ دارای بیشترین رتبه به لحاظ پایداری اجتماعی- فرهنگی بود. پس از آن نیز روستای کندوان با ۰/۵۸۹ امتیاز بیشترین پایداری اجتماعی- فرهنگی را دارد. روستای زونوق و توته-خانه به ترتیب با کسب امتیاز ۰/۵۴۹ و ۰/۴۹۳ در رتبه‌های سوم و چهارم به لحاظ پایداری اجتماعی- فرهنگی گردشگری قرار گرفتند. در مجموع سطح پایداری اجتماعی- فرهنگی گردشگری در روستاهای هدف استان آذربایجان شرقی متوسط ارزیابی شد. از این رو، اگر روند برنامه‌ریزی توسعه گردشگری روستایی در استان به همین روال و بدون در نظر گرفتن اصول توسعه پایدار ادامه داشته باشد طولی نخواهد کشید که سطح پایداری اجتماعی- فرهنگی گردشگری در روستاهای مورد مطالعه از سطح متوسط به ضعیف تغییر خواهد کرد و آسیب‌ها و مخاطرات جبران‌ناپذیری را برای روستاهای هدف که میراث معنوی، تاریخی و فرهنگی کشور در آنها حفظ شده است، به وجود خواهد آورد و آینده توسعه گردشگری را با چالش و مشکلات متعدد روبه‌رو خواهد ساخت.

جدول ۷- وضعیت پایداری اجتماعی- فرهنگی گردشگری در روستاهای نمونه استان آذربایجان شرقی

پاسخگویان	نام روستا	رعایت حقوق انسانی	رتبه	بهبود شرایط و کیفیت زندگی	رتبه	حمایت از الگوها و ارزش‌های اجتماعی	رتبه	توسعه سیاسی و نهادی	رتبه	پایداری کل	رتبه
سرپرست خانوار	کندوان	۰/۴۵۲	۳	۰/۵۸۳	۲	۰/۶۶۵	۱	۰/۶۵۹	۲	۰/۵۸۹	۲
	زونوق	۰/۴۴۸	۴	۰/۵۴۵	۳	۰/۴۹۱	۳	۰/۷۱۲	۱	۰/۵۴۹	۳
	توته‌خانه	۰/۶۴۰	۲	۰/۳۹۷	۴	۰/۴۵۸	۴	۰/۴۷۸	۴	۰/۴۹۳	۴
	اشتین	۰/۶۷۳	۱	۰/۵۸۶	۱	۰/۵۹۵	۲	۰/۶۴۲	۳	۰/۶۲۴	۱
کل	-	۰/۵۵۳	-	۰/۵۲۷	-	۰/۵۴۳	-	۰/۶۲۲	-	۰/۵۶۳	-



شکل ۱- وضعیت پایداری اجتماعی- فرهنگی گردشگری به تفکیک شاخص در روستاهای هدف استان آذربایجان شرقی



شکل ۲- وضعیت کل پایداری اجتماعی- فرهنگی گردشگری روستاهای هدف استان آذربایجان شرقی

نتیجه‌گیری

توسعه گردشگری در یک منطقه بدون اثرات جانبی نیست و می‌تواند از جنبه‌های مختلف اثراتی را برای جامعه میزبان به دنبال داشته باشد. بخشی از این اثرات، اثرات اجتماعی- فرهنگی است. گردشگران در طول اقامت خود در یک ناحیه، با افراد و نهادهای حاضر در آن روابط اجتماعی برقرار می‌کنند که جنس آن با نوع و شیوه ارتباط جمعیت بومی با یکدیگر بسیار متفاوت است. این کنش و واکنش میان جمعیت میزبان و گردشگران، منشا پدیدار شدن اثرات گوناگون اجتماعی- فرهنگی است که بسته به نوع ارتباط و تعامل می‌تواند موجب بروز اثرات مثبت از قبیل حفظ منابع میراث فرهنگی، گسترش همگرایی و یکپارچگی و تقویت وحدت افراد محلی، حفظ و توسعه هنرهای بومی و سنتی، شناخت بیشتر ساکنان محلی از فرهنگ بومی، و تقویت مبانی فرهنگی

باشد و هم تاثیراتی منفی همچون استحاله فرهنگی، بزهکاری اجتماعی، ناهنجاری‌های فرهنگی، تهاجم فرهنگی، افزایش نابرابری و شکاف اجتماعی بین طبقات مختلف مردم و تخریب آثار فرهنگی بوجود آورد. اغلب آثار منفی اجتماعی- فرهنگی گردشگری با برنامه‌ریزی و مدیریت صحیح می‌توانند تعدیل یا حذف شوند در چنین شرایطی است که گردشگری می‌تواند بدون تحمیل هزینه‌های سنگین به جامعه مقصد در جهت توسعه پایدار گام بردارد. در همین راستا؛ هدف از این مطالعه ارزیابی پایداری اجتماعی فرهنگی توسعه گردشگری در روستاهای هدف استان آذربایجان شرقی بود. نتایج بدست آمده از روش میدانی بیانگر این مطلب است که در مجموع روستاهای مورد مطالعه از سطح پایداری اجتماعی- فرهنگی متوسطی برخوردارند و بیشترین پایداری اجتماعی- فرهنگی با امتیاز ۰/۶۲۴ متعلق به روستای اشتبین و کمترین امتیاز پایداری با مقدار ۰/۴۹۳ مربوط به روستای توتخانه بود. پس از آنها روستاهای کندوان و زوزق به ترتیب در رتبه‌های دوم و سوم واقع شدند. علاوه بر این نتایج سنجش شاخص‌های پایداری اجتماعی- فرهنگی توسعه گردشگری در روستاهای مورد مطالعه نشان داد که شاخص حمایت از الگوها و ارزش‌های اجتماعی با امتیاز ۳/۷۴ در رتبه اول، بهبود شرایط و کیفیت زندگی با امتیاز ۳/۷۲ در رتبه دوم، رعایت حقوق انسانی با امتیاز ۳/۴۹ در رتبه سوم و توسعه سیاسی و نهادی با امتیاز ۳/۳۷ در رتبه چهارم قرار گرفت. نتایج حاصل از این تحقیق در زمینه پایداری اجتماعی- فرهنگی توسعه گردشگری، تاییدکننده نظرات ارمغان (۱۳۹۸)، کروی و بذرافشان (۱۳۹۴)، کاظمی‌پور و همکاران (۱۳۹۴)، امینی و زیدی (۱۳۹۳) و نیک و کرمی (۱۳۹۱) است که در تحقیقات خود به بررسی آثار اجتماعی- فرهنگی توسعه گردشگری پرداختند.

نتایج رتبه‌بندی شاخص‌های پایداری اجتماعی- فرهنگی در روستای کندوان نشان داد که شاخص بهبود شرایط و کیفیت زندگی با میانگین ۴/۳۵ بیشترین و شاخص توسعه سیاسی و نهادی با میانگین ۳/۶۳ کمترین مقدار را به خود اختصاص دادند. روستای زوزق در شاخص حمایت از الگوها و ارزش‌های اجتماعی با میانگین ۳/۸۲ بیشترین مقدار و در شاخص توسعه سیاسی و نهادی با میانگین ۳/۵۱ کمترین مقدار را بدست آورد.

روستای توتخانه در شاخص حمایت از الگوها و ارزش‌های اجتماعی با میانگین ۳/۴۲ بیشترین و در شاخص توسعه سیاسی و نهادی با میانگین ۲/۸۸ کمترین مقدار را دارا بود. در نهایت روستای اشتبین در شاخص بهبود شرایط و کیفیت زندگی با میانگین ۳/۷۱ بیشترین و در شاخص توسعه سیاسی و نهادی با میانگین ۳/۴۷ کم‌ترین مقدار را کسب نمود.

در کل نتایج بدست آمده نشان داد که شاخص‌های حمایت از الگوها و ارزش‌های اجتماعی و بهبود شرایط و کیفیت زندگی سهم بیشتر و شاخص‌های رعایت حقوق انسانی و توسعه سیاسی و نهادی سهم کمتری در پایداری اجتماعی و فرهنگی گردشگری در روستاهای هدف استان آذربایجان شرقی داشتند.

پیشنهادات

با توجه به نتایج به دست آمده، پیشنهادهایی که در ادامه ذکر می‌گردد، برای توسعه گردشگری پایدار و افزایش تاثیرات مثبت و کاهش تاثیرات مخرب اجتماعی- فرهنگی گردشگری در روستاهای هدف استان آذربایجان شرقی است.

با مدیریت اصولی از گردشگری، می‌توان آثار منفی آن در ناحیه مورد مطالعه کاهش داد که این امر به نوبه خود باعث افزایش کیفیت زندگی مردم محلی حاصل از گردشگری می‌شود.

گردشگری به شکل انبوه آن روستاهای هدف استان آذربایجان شرقی همچنان رو به توسعه بیشتر است بطوریکه در بیشتر مواقع بخصوص در ایام خاص و تعطیلات آمار گردشگران به مرور از جمعیت مردم محلی پیشی گرفته و به چند برابر محلی‌ها می‌رسد. از این رو لازم است اقدامات مناسب برای حفاظت از فرهنگ بومی و محلی نظیر تعیین ظرفیت برد اجتماعی و کنترل آمار گردشگران و همچنین افزایش مهارت و دانش اجتماعات محلی با برگزاری دوره‌ها و کارگاه‌های آموزشی در مقاصد گردشگری بخصوص

روستاهای هدف گردشگری انجام شود. توصیه می‌شود اجرای هرگونه برنامه‌ای در این خصوص از مناطق ناپایدارتر به لحاظ اجتماعی- فرهنگی گردشگری (روستاهای توت‌خانه و زنونق) شروع به سمت مناطق نسبتاً پایدار (اشتیین و کندوان) در منطقه ادامه یابد.

برنامه‌ریزی و مدیریت جهت برگزاری و اجرای جشن‌ها و آیین‌ها توسط افراد بومی به شیوه سنتی و قدیمی در فصول چهارگانه سال می‌تواند از چند جهت در پایداری اجتماعی- فرهنگی روستاهای مورد مطالعه موثر واقع گردد بطوریکه علاوه بر توسعه گردشگری در حفظ و ثبت میراث فرهنگی و تحکیم مناسبات اجتماعی، افزایش سطح آگاهی‌های عمومی نسبت به منشاء فرهنگی رفتارها، افزایش میزان همبستگی و گسترش روابط فردی- خانوادگی و اجتماعی، کاهش تنش‌ها و اختلافات و برانگیختن حس مشارکت اجتماعی نیز موثر خواهد بود.

مشارکت یکی از اندیشه‌های کارساز و جزء جدایی‌ناپذیر توسعه گردشگری محسوب می‌شود که در برنامه‌های توسعه گردشگری استان توجه کمتری به آن شده است. در این راستا ضروری است که برنامه‌ریزی پایین به بالا و با مشارکت مردمی در راستای توسعه گردشگری روستایی تحقق یابد. همچنین واگذاری اداره امور فعالیت‌های بخش گردشگری به ساکنان محلی روستاها و توسعه و تشویق مشارکت فعال مردم محلی در اداره امور گردشگری و افزایش روحیه مشارکت‌پذیری و مردم‌سالاری محلی از طریق گسترش نهادهای جامعه مدنی نظیر انجمن‌ها و سازمان‌های مردم‌نهاد باید مورد توجه قرار گیرد.

گردشگری بین گردشگران و جامعه محلی در مقصد تعامل به وجود می‌آورد و در صورت عدم توجه ممکن است به مرور اصالت فرهنگی منطقه را تحت‌الشعاع قرار دهد و به تغییر آرام سبک زندگی و فرهنگ اصیل مردم محلی منجر شود. این روند به تدریج موجب از بین رفتن اصالت فرهنگی و سرخوردگی و دلزدگی مردم بومی از سنت‌ها و باورهایشان می‌شود و چه بسا در آینده‌ای نه چندان دور این مناطق جذابیت‌های فرهنگی تاریخی خود را از دست داده و با حضور گردشگران خداحافظی خواهند کرد. این در حالی است که امروزه جوامع گردشگرپذیر پویا هستند و تعامل فرهنگی بالایی دارند، زیرا روش‌های صحیح میزبانی از گردشگر را در عمل آموخته و به نیازهای آنها به درستی آگاه‌اند و در عین حال، فرهنگ جامعه میزبان را حفظ می‌کنند این مسئله در استان آذربایجان شرقی، می‌تواند به جذب پایدار گردشگر منجر شده و در حفظ مولفه‌های فرهنگی در دست فراموشی نیز موثر و کمک‌کننده باشد.

توانمندسازی نیروی‌های انسانی سازمانی (مسئولان، تصمیم‌گیران و کارکنان گردشگری در استان) می‌تواند بر توسعه پایدار گردشگری تاثیر بسزایی داشته باشد چرا که نیروی انسانی توانمند، بهره‌ورتر و نوآورتر بوده و نسبت به مسائل موجود در قیاس با نیروی انسانی ناتوان آگاه‌تر است. از طرفی آن دسته از مقصدهای گردشگری که به دقت برنامه‌ریزی و اداره می‌شوند در دراز مدت موفق‌تر از سایر مناطق برنامه‌ریزی نشده خواهد بود. برنامه‌ریزی در مقاصد گردشگری باید مبتنی بر روش‌های علمی و کاربرد اصول توسعه پایدار طراحی گردد. لذا نیاز است با انجام اقداماتی آموزشی نظیر برگزاری دوره‌های آموزشی ضمن خدمت به صورت کوتاه مدت، میان مدت و بلند مدت در محل کار و خارج از آن، زمینه توانمندسازی بیشتر این گروه را فراهم آورد تا توسعه پایدار گردشگری در استان کارآمدتر گردد.

سیاسگذاری

تیم مطالعاتی نهایت‌سیاس و قدردانی خود را از معاونت پژوهشی دانشگاه تبریز در انجام این مطالعه ما را یاری کردند ابراز می‌دارد (این مقاله مستخرج از گزارش نهایی طرح پژوهشی «ارزیابی پایداری گردشگری در روستاهای هدف استان آذربایجان شرقی» می‌باشد که از محل اعتبارات پژوهشی دانشگاه تبریز اجرا گردیده است).

منابع

- ارمغان، سیمین. (۱۳۹۸). ارزیابی شاخص‌های اجتماعی فرهنگی در پایداری گردشگری روستاهای شهرستان نور. راهبردهای توسعه روستایی، ۶ (۳): ۳۴۷-۳۶۲.
- اکبریان رونیزی، سعید رضا. (۱۳۹۴). سنجش پایداری گردشگری در روستاهای هدف گردشگری (مطالعه موردی شهرستان سپیدان). پژوهش‌های روستایی، ۷ (۱): ۱۹۳-۱۶۷.
- امینی، عباس. بختی، سمیرا. و باباجمالی، فرهاد. (۱۳۹۴). ارزیابی نگرش جامعه میزبان به توسعه گردشگری در مناطق روستایی. مدیریت گردشگری، ۱۰ (۳۰): ۷۷-۱۰۶.
- امینی، عباس. و زیدی، زهرا. (۱۳۹۳). تاثیرات فرهنگی گردشگری در مناطق روستایی از دید جامعه محلی (مطالعه موردی روستای ایبانه). تحقیقات جغرافیایی، ۳۰ (۲): ۱۳-۳۲.
- رحیمی، داریوش. و رنجبردستانی، محمود. (۱۳۹۱). ارزیابی و اولویت‌بندی جاذبه‌های طبیعت‌گردی (روستاهای هدف گردشگری استان چهارمحال و بختیاری). مطالعات و پژوهش‌های شهری و منطقه‌ای، ۱۴ (۴): ۱۵۰-۱۳۱.
- رضوانی، محمدرضا. (۱۳۸۷). توسعه گردشگری با رویکرد گردشگری پایدار. چاپ اول، انتشارات دانشگاه تهران.
- سحابی، جلیل. مرادی، عبدالله. (۱۳۹۰). تحلیل اثرات فرهنگی و اجتماعی گردشگری. اولین همایش بین‌المللی مدیریت گردشگری و توسعه پایدار. مرودشت: دانشگاه آزاد اسلامی واحد مرودشت.
- صالحی‌پور، محمدرضا. (۱۳۹۴). مدیریت گردشگری میراث فرهنگی (راهنمای عمل). اصفهان: انتشارات چهار باغ.
- قادری، امیر. ۱۳۸۲. نقش گردشگری روستایی در توسعه پایدار روستایی، رساله دکتری دانشگاه تربیت مدرس.
- قاسمی، ایرج. (۱۳۸۸). برنامه‌ریزی کالبدی حوزه‌های گردشگری روستایی. انتشارات سازمان شهرداری‌ها و دهیاری‌های کشور.
- کاظمی‌پور، شهلا. رضایی، حسین. و رضانی‌فر، حدیثه. (۱۳۹۴). سنجش نگرش جامعه میزبان به گسترش آسیب‌های اجتماعی ناشی از توسعه گردشگری در شهر همدان. تحقیقات فرهنگی ایران، ۸ (۱): ۱۵۱-۱۸۴.
- کاظمیه، فاطمه. (۱۳۹۶). گردشگری و اثرات زیست‌محیطی آن در توسعه روستایی. کنفرانس ملی پژوهش‌های نوین در مهندسی کشاورزی. کرج.
- کروی، مهدی. و بذرافشان، شیما. (۱۳۹۴). توسعه گردشگری و تغییر الگوهای فرهنگی در نواحی روستایی (مورد مطالعه روستای آسیاب‌سر شهرستان بهشهر). تحقیقات فرهنگی ایران، ۸ (۲): ۷۳-۹۴.
- مهدوی، داود. ۱۳۹۰. ارزیابی پایداری توسعه گردشگری روستایی در ایران (مطالعه موردی: روستاهای تاریخی- فرهنگی ایران). رساله دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه تربیت مدرس، دانشکده علوم انسانی، گروه جغرافیا.
- مولدان، بدریچ. (۱۳۸۱). شاخص‌های توسعه پایدار، ترجمه: حداد تهرانی و ناصر محرم‌نژاد. تهران، سازمان محیط زیست.
- میسون، پیترو. (۱۳۹۰). گردشگری: اثرات، برنامه‌ریزی و مدیریت (ترجمه روزبه میرزایی و پونه ترابیان). تهران: انتشارات نرمة.
- نیک‌بین، مهنا. کرمی، مهرداد. (۱۳۹۱). بررسی پایداری اجتماعی- فرهنگی توسعه گردشگری (مطالعه موردی جزیره کیش). تحقیقات فرهنگی، ۵ (۲): ۱۳۷-۱۵۸.
- وزین، نرگس. شیخی، احمدرضا. (۱۳۹۹). پیامدهای فرهنگی توسعه گردشگری در کشور از دیدگاه خبرگان. گردشگری فرهنگ، ۱ (۳): ۲۱-۲۸.

- وزین، نرگس. برقی، حمید. و طباطبایی، سید محمد. (۱۳۹۷). ارزیابی اثرات توسعه گردشگری بیابانی بر جوامع روستایی، مطالعه موردی: روستاهای بخش‌های جرقویه علیا و بن رود شهرستان اصفهان، جغرافیایی سرزمین، دوره ۱۵، شماره ۵۷: ۱۰۵-۱۲۱.

- Bell, S. and Morse S. (2003). *Measuring sustainability: learning by doing*, earthscan, 189 pages, London. ISBN 1-85383-843-8, PP. 14-21.
- Choi, H.S. and Sirakaya, E. (2006). *Sustainability Indicators for Managing Community Tourism*, *Tourism Management*, Vol. 27, PP. 1274-1289.
- Haigh, Matthew. (2020). *Cultural tourism policy in developing regions: The case of Sarawak*. *Malaysia Tourism Management*: 1-13.
- Hunter, C.J. (1995). *On the need to re-conceptualize sustainable tourism development*. *Journal of Sustainable Tourism*, 3 (3) 155-165.
- Nowacki, Marek. Kowalczyk Aniot, Joanna. Krolikowska, Królikowska. Pstrocka, Małgorzata. and Awedyk, Matylda. (2018). *Strategic Planning for sustainable Tourism Development in Poland*. *sustainable Development and world Ecology*: 562-567.
- Sesotyanyngtyas, Mega. and Manaf, Asnawi. (2015). *Analysis of sustainable tourism village development at Kutoharjo village, Kendal regency of central*. *Procedia. Social and Behavioral Sciences*: 273-280.
- Sheikhi, AhmadReza. (2014). *Tourism impacts in a multiethnicsociety: The case of Baluchis in Iran*. *Tourism Culture and Communication*: 33-46.
- Singla, Manika. (2014). *A case study on socio-cultural impacts of tourism in the city of Jaipur, Rajasthan: India*. *Business Management & Social Sciences Research*.
- World Tourism organization. (1993). *Indicators for the sustainable management of tourism*, Report of the international Working Group on Indicators of Sustainable Tourism to the environment committee.
- World Tourism Organization. (2011). *National and Regional Tourism Planning: Case Studies (Asia and Iran)*, London.
- Yan, H. (2019). *Cultural Heritage Tourism: Five Steps for Success and Sustainability*. *Tourism Management*: 135-154.

Assessing the socio-cultural sustainability of rural tourism development in East Azarbaijan province

Fatemeh Kazemiyeh¹

Assistant Professor Dept. of Extension and Rural Development, Faculty of Agriculture, University of Tabriz, Iran. (Corresponding Author and Advisor)

Asma Eidi²

Ph.D. Student of Agricultural Development, Dept. of Extension and Rural Development, Faculty of Agriculture University of Tabriz, Iran

Abstract: Tourism development in a region is not without side effects. During their stay in an area, tourists establish social relations with the people and institutions present in that area, the nature of which is very different from the type and manner of communication of the native population with each other. This action and reaction between the host population and tourists is the origin of various socio-cultural effects that can cause positive and negative effects depending on the type of communication and interaction. The purpose of this research was to measure the socio-cultural sustainability of tourism development in the target villages of East Azarbaijan province so that the negative socio-cultural consequences of tourism can be moderated or eliminated and the positive consequences can be strengthened with proper planning and management, and finally to the sustainable development that The ideal point of the tourism industry is achieved. The research method in the present study is applied in terms of purpose, survey in terms of implementation and cross-sectional in terms of time. The statistical population of the study was heads of households in four tourism target villages in East Azarbaijan province (N=819), which was calculated using the krejcie-Morgan table, the statistical sample size of 265 people. Data analysis was done using statistical methods and stability measurement tools in the environment of Spss and Excel software. The findings of the research showed that the socio-cultural dimensions of tourism in the studied area have a moderate level of sustainability with an average of 0.563. Also, the prioritization of the studied villages in terms of the level of social and cultural stability also showed that Ashtabin village with a score of 0.624 had the highest rank and Totekhaneh village with a score of 0.493 had the lowest rank. Considering the importance of social and cultural dimensions in the management and development of sustainable tourism, determining the capacity of social reach and controlling the statistics of tourists, increasing the skills and knowledge of protecting the patterns and cultural values of local communities by holding training courses and workshops in tourist destinations. It is recommended to hand over the management of tourism sector activities to the local residents of the villages.

Keywords: East Azarbaijan province, socio-cultural sustainability, tourism target villages, sustainability indicators.

¹ Email: kazemiyeh@tabrizu.ac.ir (Corresponding Author)

² Email: a.eidi2155@gmail.com